

UDK: 726.2(497.6 Zvornik)“1879/1915”
930.25(497.6)“1879/1915”

Historijska građa

PREPISKA U VEZI SA VLASNIŠTVOM FETHIJA DŽAMIJE U ZVORNIKU 1879-1915. GODINE

Mina Kujović

Arhiv Bosne i Hercegovine/Sarajevo

Abstract: This paper draws attention to the archival material kept in the Archives of Bosnia and Herzegovina on the Fethiya Mosque in Zvornik that covers the period from 1879 to 1915, when it was first used as the garrison church and then proclaimed as historical monument. It presents 12 documents, of which 10 are presented in their summarized, and 2 in their integral form.

Key words: Archival material, Zvornik, the Fethiya Mosque, the garrison church

Abstrakt: U ovom prilogu se skreće pažnja na arhivsku građu iz Arhiva Bosne i Hercegovine o Fethija džamiji u Zvorniku za period od 1879. do 1915. godine, u kojem je ona najprije korištena kao garnizonska crkva, a potom proglašena historijskim spomenikom. Prezentirano je 12 dokumenata od kojih 10 u sažetku a 2 u cijelosti.

Ključne riječi: Arhivska građa, Zvornik, Fethija džamija, garnizonska crkva

Krajem septembra 1878. godine austrougarske čete su izbile na Drinu i zaposjele Zvornik. Grad koji se u periodu osmanske uprave razvio u veoma značajan

upravni, privredni i politički centar, u austrougarsko doba ponovo dobiva značajnu ulogu zbog graničnog prelaza prema Srbiji.¹ Zbog toga je nova vlast tu smjestila 15. pješadijsku diviziju, jer je trebala stalna kontrola granice. Za potrebe vojnika već je 1879. u starom kvartu Fethija u blizini Fethija džamije² sagrađena Garnizonska bolnica u kojoj su se osim vojnika liječili i civili. U Zvorniku je za vojne potrebe otvorena i vojna kasarna te magacin vojne opreme.

Ubrzo nakon okupacije u Zvornik su, osim vojnika 15. divizije austrougarske vojske, počeli iz Monarhije pristizati stranci: činovnici sami ili sa familijom i kolonisti. Svi oni su bili, uglavnom, katoličke vjeroispovijesti, a u gradu osim četiri džamije³ nije bilo ni jedne katoličke crkve, jer do austrougarske okupacije ovdje nije bilo katolika.⁴

Kako u Zvorniku nije postojala ni jedna katolička crkva, jer u gradu do austrougarske okupacije nije bilo katolika,⁵ po odobrenju domaćih predstavnika (vjerskih i civilnih) već u januaru 1879. godine novopristiglim vojnicima i ostalim katolicima ustupljena je za vjerske potrebe Fethija džamija. Džamija je služila kao garnizonska

¹ Bogata i burna je istorija Zvornika. Zbog svog geostrateškog značaja uvijek je bio na vjetrovietini. Za njega su se stalno otimali domaći i strani zavojevači. Zato je u svojoj dugogodišnjoj istoriji često mijenjao gospodare. Bio je u sastavu Rimske imperije, Franačke države, Bizantije, Mađarske, srednjovjekovne Bosne, Srpske despotovine, te Osmanskog i Austro-Ugarskog carstva. Svi su oni iza sebe ostavili materijalne i pisane tragove značajne za praćenje istorijskog razvoja ovog jednog od najstarijih gradova u Bosni i Hercegovini pa i u Evropi." Mehmed Hudović, *Zvornik slike i bilješke iz prošlosti*. Sarajevo, 2000. str. 7. U austrougarsko doba Zvornik je administrativno pripadao Okružnoj oblasti Donja Tuzla (OODT). I dalje je bio središte kotara (sreza) koji je obuhvatao 858 kvadratnih km sa razvijenim zanatstvom, trgovinom i poljoprivredom.

² Mustafa Sulejmanović, *Četiri zvorničke džamije*, «Islamska misao» br. 81/85. Sarajevo, 1985. str. 33-35. Sulejmanović navodi da lokalitet Fethija džamije nije tačno utvrđen. Jedino se pouzdano zna da je bila u blizini vojne bolnice. Nije utvrđeno kad je tačno sagrađena niti kad je srušena.

³ Kozluk, Divič, Begsu i Fethija

⁴ Prema popisu stanovništva koji je obavljen 1889. godine u Zvorniku je popisano 797 kuća i 799 stanova. U gradu je živjelo 2512 stanovnika od toga 1809 muslimana, 653 pravoslavni i 50 Jevreja. *Štatistika miesta i pučanstva BIH*. Sarajevo 1880.

⁵ "Katoličko stanovništvo u bosanskohercegovačkim gradovima poraslo je preko tri puta i doživjelo pravu demografsku eksploziju 1879.-1910. Ova pojava uslijedila je nakon austrougarske okupacije kada je došlo do masovnog useljavanja stranaca raznih nacija katoličke vjeroispovijesti." Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Sarajevo, 2004. str. 61.

crkva a vjersku službu, kako za vojnike tako i za civile, služio je vojni sveštenik.⁶

U periodu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878.-1918.) Fethija džamija u Zvorniku je imala veoma interesantnu sudbinu, jer su je svojatali i katolici i muslimani. Kako su i muslimani i katolici polagali prava na isti objekat za svoje vjerske i druge potrebe, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu 1906. godine je odlučila da Fethija džamiju, zbog njene dotrajalosti, konzervira i zatvori kao historijski spomenik, jer nije mogla odlučiti kojoj vjerskoj zajednici da je dodijeli. Nakon izbivanja Prvog svjetskog rata ova odluka Zemaljske vlade nije poštovana, pa je džamija korištena kao magacin za čuvanje sanitetskog materijala iz susjednog oporavilišta za ranjenike. Kad je oporavilište 1915. godine preseljeno u Zavidoviće ponovo je aktuelizirano pitanje korištenja ovog objekta kao garnizonske crkve.

U dva arhivska fonda koji su nastali djelovanjem Zajedničkog ministarstva finansija: Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu u Beču i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu sačuvani su brojni spisi koji se odnose na pitanje vlasništva nad Fethija džamijom u Zvorniku, u periodu od 1879. do 1915. godine.

Sačuvani spisi se odnose na probleme oko vlasništva odnosno na "otimanje" između pripadnika muslimanskog i katoličkog stanovništva oko Fethija džamije u vrijeme austrougarske uprave.⁷

Prvi od spisa koji se odnose na ovu prepisku je telegram iz 1879. godine koji je Herzog von Wuertenberg u januaru 1879. uputio u Beč Komisiji za Bosnu i Hercegovinu. U telegramu von Wuertenberg obavještava Komisiju da mu je iz Zvornika javljeno kako je jedna džamija posvećena u katoličku crkvu.

Sadržaj telegrama glasi:

⁶ U Proračunu vakufa za Bosnu i Hercegovinu 1889. godinu sve četiri zvorničke džamije upisane su kao vakufske. Mutevelija Vakufa Fethija džamije 1889. godine bio je Nuraga Đekić, a prihodi vakufa bili su veoma skromni: kirija za četiri dućana i jednu odaju 250 forinti te dohodak od 15 forinti od jedne bašče. Vakufnama za ovaj Vakuf nije pronađena. *Proračun vakufa za Bosnu i Hercegovinu 1889.*, Sarajevo 1889. str. 643-647.

⁷ Sačuvani spisi odnose se na prepisku između ZVS i ZMF, Vojne komande i Kotarskog uređa u Zvorniku te Okružne oblasti Donja Tuzla i Vakufske direkcije u Sarajevu. To su, uglavnom, izvještaji na njemačkom jeziku pisani goticom i štampani latinicom. Sačuvano je 12 predmeta: 9 predmeta od 1879. do 1913. godine nalaze se u fondu: Zajedničko ministarstvo finansija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu opći spisi: 56/1879, 8160/1884, 16333/1903, 10038/1906, 12333/1906, 460/1907, 13870/1907, 12081/1911, 9036/1913, 17611/1913, tri su u fondu Zemaljske vlada za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo, prezidijalni spisi: 3357/1915, 3491/1915) i jedan u općim spisima, šifra 48-72 iz 1895. godine.

WIN SARAJEVO 3.1. 1879.

= Stations Comando Zwornik meldet dazu daselbst eine moschee welche einstens katholische kirche gewesen, von der turkischen kirchenrepresentanz mit der widnung als katholische kirche zur erfuegung gestellt wurde. Hebe selbe sub sperati dankend annemen laszen. Melde dies unter einem militar kanzlei sr. Majestaet.

=Wuertenberg⁸

U svim kasnijim spisima koji se odnose na ovu problematiku oko Fethija džamije u Zvorniku navedeno je da je to garnizonska crkva, a u zagradi "bivša Fethija džamija."

Predmet iz 1884. godine odnosi se na proračun Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu za 1884. i 1885. godinu za izgradnju i adaptaciju vjerskih objekata. Između ostalih stavki, Vlada je planirala da 1000 guldena utroši za adaptaciju džamije u Zvorniku koja je *nekad bila crkva i koju vojnici i ostalo katoličko stanovništvo koriste za svoje vjerske potrebe nakon zaposjedanja Zvornika.*⁹

Fethija džamija je služila sve do 1903. godine kao garnizonska crkva, kako za austrougarske vojnike tako i pristiglim civilima - katolicima, bez protivljenja zvorničkih muslimana. Vjersku službu je obavljao vojni sveštenik. Zvornički muslimani su se usprotivili i počeli tražiti da se džamija vrati u posjed njenog vakufa i ustupi muslimanima tek kad je dr. Josip Stadler, vrhbosanski nadbiskup pokušao da od Zemaljske vlade dobije odobrenje da garnizonska crkva – Fethija džamija postane župna crkva. U istom zahtjevu dr. Stadler je tražio i odobrenje da u Zvomiku postavi župnika Ivana Čurića koji bi istovremeno bio i vjeroučitelj u tamošnjoj osnovnoj školi.¹⁰

Zemaljska vlada nije odobrila ove zahtjeve, jer su muslimani iz Zvornika uputili u Beč svoj zahtjev da se garnizonska crkva odnosno Fethija džamija vrati u posjed vakufa čije je vlasništvo. U zahtjevu su naveli da je džamija predana zvorničkom

⁸ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Zajedničko ministarstvo finansija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (ZMF –BH) 8160/B.H. 56/1879. *Komandna postaja (stanica) Zvornik javlja da je džamija koja je nekada bila crkva od strane turskih crkvenih predstavnika posvećena kao katolička crkva i kao takva stavljena na raspolaganje. Ovo javlja vojna kancelarija njegovog veličanstva. Wuertenberg*

⁹ ABH, ZMF - BH, 8160/15.12.1884.

¹⁰ ABH, ZMF – BH, 16333/2.12.1903.

garnizonu na korištenje *od strane pojedinaca, a da muslimanski narod to nije odobrio.*

Zvornički muslimani su i prije nadbiskupovog pokušaja da garnizonska crkva postane župna, tražili od Zemaljske vlade da im se vrati njihova džamija skupa sa mektebom. U zahtjevu su naveli da muslimanska djeca u Zvorniku nemaju prostora u kojoj bi učili vjeronauku i objasnili pod kakvim je uvjetima džamija predana zvorničkom garnizonu. Zahtjev su potpisali: mutevelija - Nurija Čekić, imam- hafiz Mehmed Omerkavazović, te predstavnici medžlisa: Mujaga Balvanović i Mula Alija Omerkavazović.¹¹

U predmetu iz 1906. godine, između ostale prepiske nalazi se i opširan izvještaj čiji je prepis Zemaljska vlada uputila Zajedničkom ministarstvu finansija u Beč. U izvještaju je detaljno prikazan istorijat sukoba oko vlasništva nad garnizonskom crkvom, bivšom Fethija džamijom, a posebno se ističe da u Zvorniku živi dosta katolika koji su se doselili nakon 1878. godine - *samo u garnizonu ih ima 250, te da bi trebalo tamo sazidati novu župnu crkvu.* Zemaljska vlada predlaže Zajedničkom ministarstvu finansija da objekat oko kojeg se spore katolici i muslimani treba konzervirati jer je dosta *oronuo* pa ga onda proglasiti historijskim spomenikom.¹²

Ovaj prijedlog Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Zajedničko ministarstvo je odobrilo pa je Fethija džamija proglašena historijskim spomenikom.¹³

Iz dostupnih izvora nismo uspjeli saznati da li je konzervirana, odnosno kako je konzervirana.

Predmet iz 1907. godine sadrži interpelaciju koju je Juraj Bjankini uputio Vladi na 17. sjednici austrijske delegacije. U interpolaciji Bjankini pita Vladu zašto u Zvorniku nema katoličke crkve, *jer tu ima dosta katolika a nemaju ni crkve ni župnog ureda.* On ističe da u Zvorniku postoji građevina koja je *do prije 4-5 godina služila kao garnizonska crkva.* Bjankini smatra da bi je trebalo renovirati i ustupiti zvorničkim katolicima na korištenje. Bjankiniju je odgovorio baron Benko i između ostalog naveo da u Zvorniku nije bilo katolika, a sada ih tamo ima 250 (203 u garnizonu i 47 "domicilnih") te da su austrougarske trupe nakon zauzimanja Zvornika uzele jednu bogomolju - Fethija džamiju uz odobrenje muslimanskih predstavnika i da je službu u crkvi vodio *Militercuraten.* Benko je dalje u svom objašnjenju naveo da su muslimani iz Zvornika 1885. godine tražili lokaciju za novu džamiju pa kako je nisu dobili traže *da im se džamiju stavi u funkciju.* Isto tako, i katolici su tražili

¹¹ ABH, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo (ZVS) šifra 48-72/3.01. 1895.

¹² ABH, ZMF - BH, 10086/11.09.1906.

¹³ ABH, ZMF-BH, 12333/ 6.11. 1906.

da ovu garnizonsku crkvu pretvore u župnu ali im Zemaljska vlada nije odobrila taj zahtjev. Nadbiskup Stadler je od Zemaljske vlade tražio sredstva za izgradnju nove župne crkve u Zvorniku ali ih nije dobio. Zbog svega navedenog, baron Benko je istaknuo da je Vlada odlučila da *ovaj objekt proglasi 1906. godine historijskim spomenikom*.¹⁴

Predsjednik vakufske komisije u Zvorniku Smail-beg Skopljaković je preko Vakufskog povjerenstva u Sarajevu tražio da se garnizonska crkva vrati Vakufu da bi je zvornički muslimani koristili *kao džamiju kao što je to bilo prije okupacije*. Vakufska direkcija u Sarajevu je ovaj zahtjev prosljedila Zemaljskoj vladi i 27. jula 1911. godine dobila sljedeći odgovor:¹⁵

ZEMALJSKA VLADA ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Broj 3608/prez. Sarajevo, dne 27. jula 1911.

Abschrift¹⁶

Fethija džamija u
Z v o r n i k u

SLAVNOM VAKUFSKO-MEARIFSKOM SABORSKOM ODBORU

U SARAJEVU

Kada su prigodom okupacije unišle austro-ugarske čete u Zvornik, onda su gradski načelnik, kadija i muderis predali zapovjedniku čete ispravu, kojom su mu u priznanje lijepog ponašanja posade tadašnju Fethija džamiju predali, da je upotrebi kao garnizonsku crkvu, te su tom prilikom izjavili, da je ta džamija bila i prije kršćanska crkva a u njoj se već dulje vremena nije ni klanjalo. Vojnička je uprava to primila i tu zgradu upotrebila kao garnizonsku crkvu.

Kad je godine 1882. popisivana gruntovnica u Zvorniku, upisana je ova zgrada u vlasništvo vojničkog erara a tada nije se sa nikakve strane protiv ovoga upisa prigovorilo.

¹⁴ ABH, ZNF – BH, 460/12.01.1907.

¹⁵ Ovo je jedini spis na bosanskom jeziku pa ga donosimo u cijelosti.

¹⁶ Prepis.

Iza toga su zvornički muslimani više puta tražili, da im se džamija povрати. Usporedo s tim tražile su katoličke crkvene vlasti, da se ta garnizonska crkva preda njima i pretvori u župnu katoličku crkvu.

C. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija u Beču, da učini kraj ovim zadjevicama odobrilo je dopisom od 9. decembra 1906. broj 12928/B.H. da se ova zgrada ne upotrebljava ni kao džamija ni kao crkva, nego da se čuva kao istorijski spomenik.

Zemaljska vlada ne nalazi za shodno, posredovati kod Zajedničkog ministarstva, da bi prvobitnu odluku mijenjalo, jer bi to prouzrokovalo nove prepirke među muslimanima i katolicima, a u interesu je obadviju strana, da do takovih zađevica ne dolazi.

Prilozi dopisa od 5. jula te godine broj 6729 povraćaju se u privitku.

Za poglavara zemaljske vlade: građanski doglavnik: Benko¹⁷

Iz 1913. godine sačuvana su dva spisa koja se odnose na ovu problematiku. U prvom od 5. jula nalazi se opširan istorijat problema u vezi sa zvorničkom Fethija džamijom, kasnije garnizonskom crkvom te pravna tumačenja cijelog spora dr. Maxa von Hussareka.¹⁸

Drugi je dopis iz decembra, koji je Zemaljska vlada uputila Zajedničkom ministarstvu finansija u Beč. U dopisu je navodeno da se 15. korpus iz Zvornika obratio Zemaljskoj vladi sa prijedlogom da im se odobri renoviranje garnizonske crkve (bivše Fethija džamije) kako bi je zaštitili od daljeg propadanja. Zemaljska vlada je napomenula da je 15. korpus već popravio zid i krov pa time zaustavio njeno dalje propadanje.¹⁹ U istom dopisu Zemaljska vlada je navela da komanda 15. korpusa traži odobrenje da renovirani objekat koriste kao bolnički magazin.²⁰

Da li je komanda 15. korpusa 1913. godine dobila ovo odobrenje iz dostupnih izvora nismo mogli utvrditi. Iz sačuvanih dokumenata saznajemo da je nakon izbivanja Prvog svjetskog rata džamija odnosno crkva u Zvorniku korištena kao magazin za sanitetski materijal susjednog stacionira za ranjenike.

Kad je stacionar za ranjenike premješten u Zavidoviće major Bayerl, komadant grada obratio se Kotarskom uredu u Zvorniku sa zahtjevom da im se odobri da 4. brdska brigada, koja je bila stacionirana u Zvorniku, može ispražnjeni objekat ponovo koristiti kao crkvu.

¹⁷ ABH, ZMF-BH, 1208/8.08.1911.

¹⁸ ABH, ZMF-BH, 9036/5.07.1913.

¹⁹ Krov je bio ravan i pokriven daskom.

²⁰ ABH, ZMF-BH, 17611/16.12.1913.

Gradonačelnik Zvornika H. Hasan Omerkavazović mu je ovako odgovorio:

Zvornik 13/3. 1915.

VELEŠTOVANOM

gosp. c. i k. mjesnom zapovjedniku u Zvorniku

U vašoj zamolnici tičući se upotrebe zatvorene džamije odnosno crkve kod vojničke bolnice u Zvorniku - kao bogomolje za c. i k. vojsku i katolike dozvoljavam od strane općine tu upotrebu.

*Pošto je ovdašnji predsjednik vakufske Komisije Smailbeg Skopljako-
vić izjavio, da bi bolje bilo se u svrhu te stvari sa vakufskim povjerenstvom
u Sarajevu sporazumiti, to sam danas tamo i pisao te mislim, da isto neće
valjda zapreke stavljati.*

S poštovanjem

Gradonačelnik H. Hasan Omerkavazović²¹

Posljednji spis koji se odnosi na Fethija džamiju sačuvan u fondu Zajedničkog ministarstva fonansija je dopis Okružne oblasti Donja Tuzla upućen Prezidijumu Zemaljske vlade u Sarjevu. U dopisu Okružna oblast Donja Tuzla izvještava Zemaljsku vladu o tome da vojna komanda Zvornika ponovo traži odobrenje da garnizonsku crkvu, bivšu džamiju koristi za bogosluženje i da je gradonačelnik Hasan Omerkavazović to odobrio. Međutim, ovome se protivie Vakufska komisija u Sarajevu, stanovnici Fethija mahale u Zvorniku kao i ostali zvornički muslimani. Kako je ova građevina proglašena od strane Zemaljske vlade historijskim spomenikom tako bi trebalo i da ostane jer bi, po mišljenju Okružne oblasti Donja Tuzla, svaka druga odluka dovela do novih nesuglasica između muslimana i katolika u Zvornik, a zbog ratnih okolnosti to ne bi bilo dobro.²²

Zaključak

Nakon austrougarskog osvajanja Bosne i Hercegovine 1878. godine u Zvornik je smješten jak vojni garnizon zbog pograničnog položaja grada, a uskoro je sagra-

²¹ ABH, ZVS prez. 3357/17.03.1915.

²² ABH, ZVS, prez. 3491/21.03.1915.

đena i vojna bolnica. Pripadnici austrougarske vojske većinom su bili katolici a u gradu se nije nalazila niti jedna katolička crkva, jer tu u vrijeme osmanske uprave nisu živjeli pripadnici katoličke vjere.

Predstavnici zvorničkih muslimana i lokalne vlasti su u januaru 1879. godine za potrebe austrougarskih vojnika, pristiglih službenika i kolonista katoličke vjere ustupili na korištenje Fethija džamiju koja se nalazila u blizini novopodignute vojne bolnice. Džamija je nekoliko godina korištena kao garnizonska crkva, a vjersku službu je obavljao vojni sveštenik. Kad je nadbiskup dr. Stadler uputio Zemaljskoj vladi zahtjev da u Zvorniku postavi katoličkog sveštenika, a da Fethija džamiju, odnosno garnizonsku crkvu promijeni u parohijsku katoličku crkvu, zvornički muslimani su se usprotivili i od Zemaljske vlade zahtijevali da im se vrati džamija na korištenje.

Kako je Fethija džamija odnosno garnizonska crkva bila stara i da bi izbjegla nesuglasice između zvorničkih muslimana i katolika Zemaljska vlada je 1906. godine ovaj objekat proglasila historijskim spomenikom.

Izbijanjem Prvog svjetskog rata 1914. godine pripadnici austrougarske vojske u Zvorniku popravili su Fethija džamiju, odnosno garnizonsku crkvu i koristili je kao magacin za čuvanje sanitetskog materijala. ■

CORRESPONDENCE RELATING THE OWNERSHIP OF FETHIYA MOSQUE IN ZVORNIK IN THE PERIOD 1879-1915

Summary

After the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878, military garrison was deployed in the town of Zvornik, a strong due to the vicinity of the border, followed by the building of a military hospital. Members of Austro-Hungarian army were mainly catholic, and there was not a single catholic church in the town given that in the Ottoman Era there were no Catholics living there.

The Muslim representatives and local authorities of Zvornik gave the premises of the Fethiya Mosque, located nearby a newly built hospital to the Austro-Hungarian soldiers, members of administration and others to use them as their church. The mosque was used for several years as the garrison church with a military priest. When Archbishop Dr Stadler submitted to the Land's Government his request to appoint a catholic priest in Zvornik, and to turn the Fethiya Mosque, i.e. the garrison

church into the parish church, the Muslims of Zvornik opposed that move and demanded from the Government to give them their mosque back.

Given that the Fethiya Mosque (a.k.a. the garrison mosque), was an old mosque, and in order to avoid the clash between the Muslims of Zvornik and the Catholics who had moved to this town, in the year 1906, the Land's Government proclaimed this mosque a historical monument.

With the outbreak of the First World War, in 1914, the members of Austro-Hungarian Army based in Zvornik reconstructed the Fethiya Mosque, or else the garrison church, to use it as the storage for medical material. ■